ANCA NEMEŞ
"Petru Maior" University of Târgu-Mureș

RELATIVISM AND RELATIVITY. FROM EINSTEIN TO WHORF AND BACK

Abstract: Most often associated with the field of physics, the term relativity actually covers a much wider range of manifestations, be they physical, cultural, linguistic or ontological. This paper aims to reunite some of these manifestations, looking for the relationships of influence or common causality between the doctrines of two grand names related to the concept of relativity: Albert Einstein and Benjamin Lee Whorf, showing that significant affinities exist between the two systems of thought, as well as that Whorf based his own ideas defining the relationship between language and thought on the principles generated by Einstein.

Keywords: linguistic relativity, universalism, relativism, Whorf, Einstein.

Introducere

Cea mai spectaculoasă trăsătură a limbajului este diversitatea. Deși specia umană cunoaște doar minore variații de ordin fizic, limbile vorbite de locuitorii planetei numără câteva mii, niciuna din ele nefiind identică cu celelalte din punctul de vedere al foneticii, sintaxei, vocabularului sau gramaticii. Această proporție inversă între diversitate lingvistică și diversitate a speciei nu poate rămâne fără implicații. Una din întrebările majore pe care o ridică privește înțelegerea realității de către om: este această înțelegere înnăscută și universală, trăită de întreaga omenire la fel în ciuda diferențelor superficiale de expresie, sau este ea specifică limbii vorbite de fiecare? Și care din aceste constante are întâietate asupra celeilalte: limba generează gândire sau viceversa?

Răspunsul este încă departe de a fi stabilit, însă încercările de elucidare și fluctuațiile concluziilor pot fi urmărite de-a lungul istoriei, încă de la primele scrieri filosofice ale gândirii vest-europene. Dezbaterile se concentrează în general pe o dihotomie esențială, cea între universalism și relativism. Punctul de vedere universalist postulează că diferențele lingvistice sunt de suprafață, ele fiind de fapt expresia unei experiențe umane unice. Pe de altă parte, punctul de vedere relativist susține că experiențele umane sunt plurale, fiecare manifestare a acestor experiențe exprimând o esență distinctă. În acest ultim caz, diferențele lingvistice se constituie ca diferențe între lumile mentale locuite[1].

Teoria relativității lingvistice

Teoria relativității lingvistice postulează în termeni simpli că între limbaj și gândire există o relație de interdependență și influență reciprocă. Relația dintre limbaj și gândire preocupa gânditorii încă din cele mai vechi timpuri; personalități ca Platon, Herder sau Humboldt au sondat posibilele influențe ale limbii asupra gândirii, însă abia în era modernă s-a ajuns ca teoria deja conturată să primească un nume. Aplicat postum și eronat, titlul „ipoteza Sapir-Whorf" s-a păstrat totuși timp de decenii bune. Postum, deoarece eticheta nu a fost creată de către cercetătorii care i-au împrumutat numele, ci a fost alipită abia după ce cei doi a căror nume îl poartă teoria își încheiaseră de mult activitatea. Și în mod eronat, deoarece Edward Sapir și Benjamin Lee Whorf nu numai că nu au publicat niciodată nimic împreună

[1] J. Leavitt, *Linguistic relativities*, în Jourdan, C., Tuite, K. (ed), *Language, Culture and Society*, Cambridge University Press, 2006, p. 48

BDD-A21735 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

pe parcursul vieții lor, ei nici nu și-au prezentat niciodată considerațiile lingvistice sau filosofice sub forma unei ipoteze.

Whorf și-a reunit propriile afirmații referitoare la relativitatea lingvistică sub termenul de principiu. D.K. Alford operează o distincție foarte clară între acest termen și cei de teorie sau ipoteză, explicând că în terminologia științifică există o progresie ce începe cu presupunerea, continuându-se cu ipoteza, teoria, iar mai apoi principiul și postulatele sale[2]. Același Alford este de părere că, numindu-și ideile un principiu (definit ca o lege ce se constituie ca o consecință inevitabilă a unui fapt), Whorf a dorit pe de o parte să onoreze principiul relativității lui Einstein, cu care era pe deplin familiarizat, iar pe de o parte să mărească gradul de semnificație al propriilor afirmații, care, derivate fiind din principiul general al relativității, nu puteau fi decât la fel de adevărate[3].

Datorită scriiturii sale dinamice, a stilului clar și ilustrativ în care și-a prezentat ideile legate de relativitatea lingvistică, Benjamin Lee Whorf a devenit cel mai bine cunoscut susținător al teoriei relativității lingvistice. În cartea sa „Language, Thought and Reality" (Limbă, Gândire şi Realitate), Whorf spune următoarele: „(…) lumea ni se prezintă ca un flux caleidoscopic de impresii care trebuie să fie organizat de spiritele noastre şi asta, în mare măsură, prin sistemele lingvistice"[4].

Înainte de a deveni discipolul lui Sapir și de a se dedica studiului lingvisticii, Whorf a fost condus spre observații legate de influența limbajului asupra gândirii în cadrul muncii sale ca inspector pentru asigurări contra incendiilor. În scrierile sale, acesta a notat numeroase cazuri în care mesaje de avertizare au fost interpretate diferit față de sensul lor intenționat, ajungând la concluzia că „a devenit evident că nu doar situația fizică (…), ci și înțelesul acelei situații pentru oameni, era uneori un factor, prin comportamentul persoanelor, în provocarea unui incendiu.[5]"

Lingvistul nu ezită să facă o distincție clară între ceea ce este posibil ca omul să gândească – un domeniu nelimitat ce nu depinde de limbă maternă – și ceea ce oamenii gândesc în mod obișnuit – domeniu ce poate fi influențat masiv de către limba pe care o utilizează –. Nici măcar acesta, cel mai adesea asociat cu opiniile deterministe legate de relativismul lingvistic, în pofida contraargumentelor oferite în acest sens de către mentorul său, nu renunță întrutotul la părerea că o mare parte din gândirea şi percepția umană sunt universale și non-lingvistice. Cu alte cuvinte, poziția lui Whorf nu a fost niciodată una deterministă, el vorbind mai mult despre ceea ce John Leavitt numește o „puternică seducție lingvistică[6]". Într-adevăr, teorie lingvistică se poate explica și prin această metaforă: tiparele propriei noastre limbi se vor dovedi întotdeauna mai atrăgătoare, condiționându-ne să le utilizăm cu preponderență și, în timp, să trecem cu vederea faptul că există mijloace alternative de expresie și segmente ale realității pe care am încetat să le mai observăm, deoarece nu prezintă interes din punctul de vedere al limbii sau limbilor pe care le utilizăm.

Ideea centrală ce răzbate din scrierile lui Whorf este că forma pe care o iau gândurile unei persoane este controlată în mare măsură de legi stricte, de tipare de existența cărora vorbitorul nici măcar nu este conștient, dar care ies la iveală în încercarea de a traduce sau de a face o comparație interlingvistică. Gândirea însăși se desfășoară într-o limbă. Pentru a-și clarifica poziția cu privire la gândirea non-verbală, Whorf specifică faptul că, deși gândirea de

[2] D. K. Alford, *Is Whorf's Relativity Einstein's Relativity?* în *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 1981, 13-26, p. 14
[3] Idem
[4] B. L. Whorf, *Language, Thought and Reality*, The MIT Press, 1978, p. 213 (trad. ns)
[5] Idem, p. 134 (trad. ns)
[6] J. Leavitt, op. cit., p. 65 (trad. ns)

BDD-A21735 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

multe ori nu utilizează cuvinte, ea manipulează totuși paradigme, clase de cuvinte și alte ordini gramaticale „în spatele sau deasupra centrului atenției conștiinței personale[7]".

Principiul relativității generale

De cele mai multe ori, cuvântul „relativitate" evocă în conștiința publicului larg imaginea lui Albert Einstein și a sa celebră teorie a relativității. Care este însă legătura dintre relativitatea lui Whorf și cea a lui Einstein? O analiză mai atentă a formării și scrierilor celor doi relevă conexiuni surprinzătoare.

Principiul relativității formulat de Albert Einsten l-a inspirat pe Edward Sapir în anii 1920. Acest principiu postulează că diferenţele între poziţia şi viteza observatorului implică diferenţe în ceea ce priveşte observaţiile făcute de acesta. Însuşi Albert Einstein a luat în considerare denumirea de Standpunktlehre (teoria punctului de vedere) pentru teoria sa, terminologie aproape identică cu cea propusă de Humboldt. Teoria formulată de Sapir nu poate fie redusă la universalism, determinism sau relativism generalizat: aceasta nu afirmă faptul că nu există o lume dincolo de experienţa noastră, sau că omul nu trăieşte gânduri sau experienţe universale, sau că totul este relativ, ci faptul că, aşa cum există diferenţe de poziţie şi locaţie, există şi diferenţe în limbă, diferenţe ce implică deosebiri demne de luat în considerare în ceea ce priveşte punctul de vedere prin prisma căruia vedem lumea.

Tocmai modul diferit în care Einstein a înțeles să abordeze relaţia dintre caracteristici aflate aparent în opoziţie a dus la revoluţionarea fizicii moderne. În lumea modernă, este necesară înlocuirea gândirii în termenii dihotomiei reducţioniste de tipul „sau/sau" şi adoptarea unei gândiri care are la bază ideea de complementaritate de tip „şi/şi". Ambele faţete pot fi adevărate în acelaşi timp. Avem astfel ca exemplu conceptul central al mecanicii cuantice, conform căruia lumina este atât materie, cât şi energie (cu alte cuvinte, ea posedă simultan atât proprietăţile unei particule, cât şi proprietăţile caracteristice undelor). Masa inertă nu este altceva decât energie latentă - principiul conservării masei şi-a pierdut independenţa şi s-a contopit cu principiul conservării energiei[8].

O analiză mai detaliată a evoluției academice a gânditorilor implicați în această dezbatere relevă interconexiuni surprinzătoare. Whorf a făcut referiri explicite la teoria relativității a lui Einstein, dovedind faptul că era familiarizat cu descoperirile și teoriile acestuia. Într-unul din eseurile sale, după ce elaborează clar teoria relativității lingvistice în forma sa canonică, Whorf afirmă următoarele: „Ni se prezintă astfel un nou principiu al relativității, care postulează că nu toți observatorii sunt conduși de către aceleași dovezi fizice spre aceeași imagine despre univers, decât dacă fundalurile lor lingvistice sunt similare, sau pot fi într-un fel sau altul calibrate[9]". Este o exprimare cât se poate de similară cu teoria punctului de vedere a lui Einstein, prin faptul că lingvistul afirmă în același paragraf că ființa umană este constrânsă să comunice în interiorul limitelor de organizare și clasificare lingvistică pe care le impune convenția tacită a comunității sale. Astfel, niciun individ nu este liber să descrie lumea reală cu absolută imparțialitate, fiecare limbă reprezentând un mod de interpretare a lumii, adică un alt punct de vedere.

Termenul de relativitate era deja utilizat și în legătură cu limba în filozofia de sorginte humboldtiană din secolul al XIX-lea. Se pare că, la rândul său, Einstein a fost influențat la începutul carierei sale tocmai de scrierile lui Humboldt. După cum relatează John Leavitt[10], în adolescență, nepromovându-și examenele de intrare la facultate, Einstein s-a refugiat în Elveția pentru a-și continua studiile. Aici, întâmplarea a făcut ca gazda sa să fie un anume Jost

[7] Idem (trad. ns)
[8] A. Einstein, *Cum văd eu lumea*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 94
[9] B. L.Whorf, op. cit., p. 214 (trad. ns)
[10] J. Leavitt, op. cit., p. 67

BDD-A21735 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

Winteler, directorul școlii locale, a cărui pregătire și teză de doctorat se bazaseră pe lingvistica humboldtiană. Într-o analiză fonetică a propriului său dialect de germană, Winteler, prefigurând teoria fonologică dezvoltată mai târziu, vehiculează concepte ca „relativitatea relațiilor" sau „relativitate situațională", referindu-se la relațiile dintre sunete. Nu există dovezi certe care să indice faptul că elaborarea teoriei relativității de către Einstein ar fi fost influențată în vreun fel de lungile dezbateri cu gazda sa, Winteler, însă nu este absurd să ne imaginăm că ideile inovatoare ale acestuia cu privire la relații relativiste între elementele limbii ar fi putut constitui pentru Einstein germenele aplicării acestui tip de gândire relativistă și în domeniul său, fizica.

Privite în sensul tradițional, analitic, mulate pe tipare de tip alb/negru, afirmațiile lui Whorf par de multe ori inconsecvente: el oferă în scrierile sale argumente în favoarea relativismului, susținând în același timp existența unor constante conceptuale universale. Interpretarea de tip da/nu a afirmațiilor sale a discreditat revelațiile de tip holistic exprimate inițial. Însă ceea ce a însemnat noua teorie a lui Einstein pentru cultura umană în general a fost introducerea unei relații noi între idei, una de complementaritate, în care două afirmații aparent opuse pot fi în același timp la fel de valide și de adevărate. Dacă ar fi să privim dezbaterea prin această prismă, ar rezulta că relativismul și universalismul se pot afla în fapt într-o relație de genul „și - și", nu doar într-una de tip „ori – ori". Ele sunt doar două moduri diferite de a se orienta cu privire la faptele limbii, însă utilitatea lor poate fi egală.

Tocmai descoperirea că „procesele umane de gândire proiectează restricții iluzorii asupra lumii reale[11]" l-a condus pe Einstein spre teoria generală a relativității, care postulează în termeni simpli că mintea umană urmează alte reguli decât lumea reală. O minte rațională, bazată pe impresiile pe care le primește despre lume din propria sa perspectivă limitată, își formează structuri care vor determina ulterior ceea ce mintea va accepta sau nu[12]. Este un principiu general aplicabil în mai multe domenii, inclusiv cel lingvistic, iar definiția relativității lingvistice dată de Whorf nu este altceva decât adaptarea acestui principiu general la un domeniu specific.

Lingvistul D.K. Alford susține cu tărie poziția că multe din afirmațiile lui Whorf, văzute azi ca suspecte sau ridicole, sunt de fapt reiterări ale unor fapte științifice acceptate ca atare încă din anii 1920. Acesta susține de asemenea că Einstein a oferit ample dovezi în sprijinul relativității lingvistice, ajungând la ideea centrală ce formează esența articolului său: „Whorf nu era un ciudat, era doar erudit![13]"

În concluzie, teoriile relativiste ale lui Benjamin Whorf nu au fost niciodată pure speculații, ci au pornit de la o bază culturală solidă, fie ea și una dificil de acceptat în epocă. Din această perspectivă, se poate afirma că relativitatea – fie ea fizică, lingvistică sau culturală – avea același înțeles pentru toți cei care i-au investigat misterele. Dincolo de afirmațiile care i s-au atribuit, uneori în mod eronat, lui Whorf, dincolo de conul de umbră în care interpretările greșite au aruncat acest principiu al său, certitudinea este că el nu făcea altceva decât să reitereze principiul relativității, aplicat la lingvistică; pe cale de consecință, a-i nega meritele lui Whorf este echivalent cu a disputa teoria generală a relativității a lui Einstein.

Concluzii

Necesitatea în era modernă de a adopta o gândire de tip și/și va conduce în mod inevitabil la explorarea unor roluri și funcții ale limbii rămase încă neexplorate, lucru care poate oferi revelații aplicabile în domenii de convergență culturală, cum ar fi traducerile

[11] D. K. Alford, op. cit., p. 19 (trad. ns)
[12] Idem, p. 20
[13] Idem, p. 14 (trad. ns)

BDD-A21735 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

literare. Aceasta implică însă în mod obligatoriu abordări transdisciplinare, precum și abordarea într-o nouă lumină a unor fapte de limbă și literatură rămase neatinse poate prea multă vreme. Este cert că o astfel de explorare nu va găsi un răspuns final și neechivoc întrebării centrale ce poartă numele lui Benjamin Whorf. Însă și simplul fapt al readucerii în lumină a unei dezbateri pe cât de vechi, pe atât de importante privitoare la originea limbajului și la relația dintre limbă și gândire, precum și la manifestările acestei relații în domenii aparent surprinzătoare, cum ar fi artele vizuale sau literatura, poate fi considerat un succes.

Bibliografie

1. Einstein, Albert, Cum văd eu lumea, Editura Humanitas, Bucureşti, 1992

2. Jourdan, C., Tuite, K. (ed), Language, Culture and Society. Key Topics in Linguistic Anthropology, Cambridge University Press, 2006

3. Whorf, Benjamin Lee, Language, Thought and Reality, ed. John B. Carroll, The MIT Press, 1978

Periodice

1. Alford, Danny Keith Hawkmoon, Is Whorf's Relativity Einstein's Relativity? în Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, 1981, 13-26.

BDD-A21735 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)